

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՖԻԱՆՍԻԱԿԱՆ ԵՐՐՈՐԴ ԶԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԸ

«Մուրճ»-ի անցեալ 9-րդ №-ում, սեպտեմբերի 22-ին (նոր տոիլ) կատարեալ պատգամաւորական ընդհանուր ընտրութիւնների հետեանքները հաղորդելիս, մենք խոստացանք ներկայ 10-րդ №-ում ներկայացնել մի հաշիւ, թէ ի՞նչ է արել Ֆրանսիական երրորդ հանրապետութիւնը իւր ազգի համար՝ իւր 19 տարւայ գոյութեան ընթացքում:

Ներկայ տարւայ պատգամաւորական ընտրութիւնները ունեին բացառիկ նշանակութիւն, որովհետեւ 1877 թւականից դէսը՝ Ֆրանսիական հանրապետութեան երբէք այնքան մեծ վտանգ չէր սպառնացել, որքան ներկայ թւականին: 1877-ին, մարշալ Մակ-Մահոնի նախագահութեան ներքոյ և սորա իսկ օգնութիւնով, կազմեց մի մինիստրութիւն բաղկացած հանրապետութեան թշնամի մինիստրներից, հակառակ պատգամաւորների ժողովի հանրապետական մեծամասնութեանը: Մոնարխիական մեծամասնութիւն ստեղծելու համար, Մակ-Մահոնը, համաձայնութեամբ այն ժամանակ մեծամասնաբար մոնարխիստներից բաղկացած սենատի, արձակեց պատգամաւորների ժողովը և նոր ընտրութիւններ նշանակեց, յուսալով, որ կառավարութեան թելադրութեամբ ազգը կ'ընտրէ մոնարխիական պատգամաւորներ:

Փորձը չ'աջողեց: Թիերը այդ ժամանակներում մեռաւ և Գամբետտան յաղթութիւնը տարաւ, փրկելով ազգը մի նոր քաղաքական յեղաշրջումից և փրկելով հանրապետութիւնը իւր դէմ լարած որողայթներից:

Հանրապետութեան այդ յաղթութիւնը հիացրեց բոլոր լուսաւոր աշխարհը: Եւ դա մի յաղթութիւն էր, որը ապահովեց հանրապետութեան կեանքը աւելի քան մի տասնեակ տարով: Այդ փառաւոր յաղթութեան ազդեցութեան ներքոյ Ֆրանսիական սենատը շուտով դառաւ հանրապետական. փախճանւած մոնարխիստ սենատորների տեղը ընտրւեցին մեծ մասամբ հանրապետականներ: Փոխւեց սահմանադրութեան յօդւածը, որով սենատորները ընտրոււմ էին ցմահ. այնուհետեւ ամեն երեք տարին մի անգամ սենատի $\frac{1}{3}$ մասը պէտք է փոխւէր: Այդպիսով սենատի հանրապետական դարձնելը հեշտացաւ ազգի համար, և սենատը շուտով դառաւ հանրապետական, որպէս էր և պատգամաւորների ժողովը:

Այդպիսով քաղաքական երեք մարմիններից՝ նախագահ, սենատ և պատգամաւորների ժողովը, — երկու վերջինները, ազգի մեծամասնութեան կամքով, դառան հանրապետական. և որովհետեւ նախագահ ընտրոււմ է ոչ թէ ազգը ուղղակի, այլ պատգամաւորների ժողովը և սենատը միասին, ուստի 1879-ին հրաժարւած Մակ-Մահօնի տեղ նախագահ ընտրւեց հանրապետական նախագահ Գրեվի, որը վերընտրւեց 1885-ին. իսկ 1888-ին նորա տեղը ընտրւեց ներկայ նախագահ Կարնօն:

Մի տասնեակ տարի Ֆրանսիական հանրապետութիւնը իւր կեանքը ապահովեց 1877 թւականին ստացած մղումով: Բայց այդ տասնեակ տարում շարժումը՝ այսպէս ասած՝ սառեց: 1885 թւականի ընտրութիւններով մոնարխիստները աւելի զօրեղացան, նոցա պատգամաւորների թիւը աւելացաւ: Մանաւանդ ահա այդ դէպքից յետոյ, հանրապետութեան թշնամիները զլուսի բարձրացրին, յուսալով որ ահա 1889 թւականին, մոնարխիստական շարժումը աւելի ու աւելի կը ծաւալւի և այդ հանրապետութեան թշնամիները աւելի էլ կը զօրեղանան: Եթէ այդ շարժումը առաջադիմէր, հանրապետութիւնը իրօք վտանգւած կը լինէր:

Ահա այդ ժամանակն է, որ սկսեց կազմակերպւել մի նոր կուսակցութիւն՝ թշնամի աջակեան հանրապետութեան: Այդ կուսակցութեան յայտնի զլուսն է Բուլանժէն:

Այս նոր թշնամին, որին նւիրած էր «Մուրճ»-ի 3-րդ Ձեռմ մի ցատուկ յօդւած, առաջ եկաւ ոչ իբր մոնարխիստ, այլ իբր հանրապե-

տութիւնը աւելի ամրապնդող: Նա իւր կուսակցութեան անունը դրեց «ազգային կուսակցութիւն», որի գլուխն էր ինքը Բուլանժէն, իսկ սխները՝ Ռօշըֆօր, Դիլլօն, Լագերր և ուրիշներ: Բուլանժէն դառաւ վտանգաւոր այն օրից, երբ նա, սոյն 1889 թ. յունւարի (նոր ստիլով) 27-ին, ընտրուեց պատգամաւոր Պարիզում, իւր անուան վերայ միացնելով Պարիզի ձայնատու բնակիչների թւի կէսից աւելին, այն է. մօտ 350.000 ձայն: Այդ ձայների մէջ խառն էին հանրապետականներ, որոնք հաւատում էին Բուլանժէի աստղին աւելի, քան նորա հանրապետականութեան և յետոյ ամեն կարգի մոնարխիստներ՝ թէ թագաւորականներ, որոնց գլուխն է աքսորւած Պարիզի կոմսը, անուանական ժառանգը Ֆրանսիայի նախկին թագաւորական զահի և կայսերականներ, որոնց գլուխն է պրինց Փերովը և սորա որդի պրինց Վիկտօրը, անուանական ժառանգները Նապօլէօնների:

Վտանգը սորանումն էր, որ, հանրապետականների մի թէկուզ փոքր մասը անցել էր Բուլանժէի կողմը և միևնոյն ժամանակ նոյն իբր թէ հանրապետական Բուլանժէին միացած ոյժերով պաշտպանում էին ամեն կարգի մոնարխիստներ: Եւ որովհետեւ Բուլանժէի յաղթութեան առաջին հետեանքը կարող էր լինել շփոթութիւնը, որից միայն մոնարխիստները սպասում են ամեն մէկը իւր Մեսսիայի դալուստը, ուստի բուլանժէական շարժումը ոչ ալ ինչ էր, եթէ ոչ քաղաքական շփոթութեան մի շարժում, որից ինչ բան դուրս գալը ոչ ոք չէր կարող գուշակել:

Վտանգը տեսնելով, տեսնելով նաեւ որ հաղարաւոր հանրապետականներ կան, որոնք հետեւում են Բուլանժէին միմիայն սորա անպատիժ մնալու պատճառով, և հաւատալով նորա խոստումներին, նորա քաղաքական կոչման, — հանրապետութիւնը, իրան պաշտպանելու և քաղաքացիների մտքերը լուսաւորելու մտքով, դատ բացեց Բուլանժէի և ընկերութեան դէմ, մեղադրելով նորան քաղաքական դաւադրութեան մէջ: Այդ բանի համար կառավարութիւնը պահանջեց, համաձայն Սահմանադրութեան, որ սենատը իրանից կազմէ բարձրագոյն Ատեան, որ և եղաւ: Գործը ամենքին չիշեցրեց հռովմէական պատմութիւնից Վատալինայի դաւադրութիւնը ընդդէմ հանրապետութեան: Այն ժամանակ Յիցերօնն էր հանրապետութեան փաստաբանը, այս անգամ՝ Ժան դը Բօրդպէր: Դատի ձայնը

միայն լսելուն պէս, Բուլանժէն փախաւ, որպէս փախան նաև Բոշլըթօր և Դիլլօն: Դատը եղաւ առանց մեղադրւածների, որոնք մերժեցին երևալ դատարանի առջև: Գործը վերջացաւ Բուլանժէի կատարեալ խաղաղակուլութիւնով թէ որպէս մարդ, թէ որպէս զինւոր, թէ որպէս նախկին մինիստր, թէ որպէս նախկին հրամանատար զօրքի և թէ որպէս քաղաքական գործիչ: Սմէնը հիմնւած փաստերի և միմիայն փաստերի վերայ:

Դատի արձագանքը ահագին եղաւ և շատերի վերայ ազդեց սթախեցուցիչ կերպով: Որքան էլ աշխատեցին հանրապետութեան հակառակորդները նսեմացնել դատի նշանակութիւնը, բայց զաղտնիքների լոյս աշխարհ հանելը իւր ներգործութիւնը արաւ և գոնէ միամիտների աչքը բացեց:

Այդ երևաց այս օգոստոսին կատարւած զաւառական ինքնավարութեան ընտրութիւնների ժամանակ: Բուլանժէն հրատարակեց, թէ 400 տեղերում, այսինքն բոլոր տեղերի երրորդ մասում, իւր կուսակցութեան մարդիկ կ'ընտրւեն, իսկ դոցանից 80-ի մէջ ինքը կ'ընտրուի: Բայց դորա փոխարէն Բուլանժէն ընտրեց միմիայն 12 տեղերում: Ահագի՛ն պարտութիւն:

Դատի վատ վախճանի առաջին մեծ հետեւանքն էր այդ: Բայց չեւ նշանաւորը պահւած էր ներկայ սեպտեմբերի (նոր տոմարով) 22-ին, երբ կատարեցին պատգամաւորների ժողովի համար ընտրութիւններ: Մոնարխիական բոլոր կուսակցութիւնները համաձայնութիւն էին կայացրել Բուլանժէի հետ իրար թե թեի տալ և իրար օգնել՝ հանրապետութիւնը կործանելու համար:

Կուսակցութեան պրեստիժը պահելու և ամբօխի երևակացութեան վերայ ազդելու համար, Բուլանժէն, որ իբր փախտական կեանում է Լոնդոնում, իրան շրջապատել էր իշխանական սարք ու կարգով: Ողևորւած իրանց համար առւած հանրապետութեան մօտալուտ կործանման տեսարանով, մեծամեծ հարուստներ Բուլանժէին ձեռք էին կարկառել և օգնել նորան անհաշիւ գումարներով, որի ոյժով Բուլանժէին շաջողել էր պահել Ֆրանսիայում, բայց մանաւանդ Պարիզում, վարձկան ամբօխներ, որոնց պաշտօնն էր միշտ բղաւել և ողևորել Բուլանժէի անունով և սարսափ զցել հակառակորդների վերայ:

Այս յօդածի ծրագրի մէջ, սակայն, չի մտնում հանրապետական կուսակցութիւնների իրար հետ ունեցած յարաբերութիւնների խնդիրը: Մեզ այս անգամ զբաղեցնողը սա է, թէ ինչով յաղթեց հանրապետութիւնը, իւր ինչ գործքերով նա վաստակել է ֆրանսիական ազգի մեծամասնութեան և միւլնոյն ժամանակ բոլոր լուսաւոր ազգերի համակրութիւնը:— Դորա համար մեզ հարկ կը լինի դիմել հանրապետութեան 19 տարւայ գործունէութեան՝ բոլոր ասպարէզներում: Այդ շատ ծանր գործ է, բայց մենք խոստացել ենք կատարելու և այս յօդածով էլ կը տանք:

Մի երկրի հարստութիւնը, որպէս յայտնի է, բաղկացած է հողի զանձերից և այն խելքից ու եռանդից, որով նորա բնակիչները գիտեն բնութեան այն պարզւոյններից օգտուել: Արդ, Ֆրանսիան այս մեծ բաղն ունի— և այդ է զլիւսւոր պատճառը նորա առաջնակարգ հարստութեան, որ նա ունի մի մեծ գիւղացիական ազգաբնակչութիւն հողը մշակելու համար: Ներկայ թւականին նա ունէր ճիշդ 18.219.000 գիւղացի բնակիչ: Այդ երկրում հողը մի քանի հարիւր ընտանիքների սեպհականութիւն է, որպէս Անգլիայում, Իրլանդիայում, ուր նոքա կապալառու մշակողներին հարստահարում են: Ֆրանսիայում հողերի կոորներին թիւը շուրջ 6 միլիոն է: Այդ 6 միլիոն կալաւորներից 5 միլիոնը մանր կալաւորներ են, ամեն մէկը 10 հեկտարից (այսինքն մօտ 25 դեսետինից) պակաս: Այդ թւերից արդէն երեւում է, որ գիւղացիները մանր կալաւորներ են և իրանց կալաւորները մշակողներ: Ինչ է արել հանրապետութիւնը գիւղացիական այդ ամենաբազմաթիւ դասակարգի համար:

1885 և 1887 թւականների օրէնքներով ֆրանսիական կառավարութիւնը դժւարացրեց օտար երկիրներից եկած զարու և հաճարի ներմուծումը Ֆրանսիա, բարձրացնելով մաքսը, որ 60 սանտիմ էր, մինչ 3 ֆրանկի, իսկ ալիւրի և օտար ցորենների համար, որ Ամերիկայից, Օղեսսայից, Ունգարիայից և անգամ Հնդկաստանից ահազին քանակութեամբ ներմուծւում էին, 5 ֆրանկի հասցնելով մաքսը:

Նոյն ձևով, մաքսը բարձրացնելով, պահպանեց ֆրանսիական

անասնապահութիւնը (եզան համար՝ 38 ֆրանկ մաքս, կովի համար՝ 20 ֆր., հորթի համար՝ 8 ֆր. և այլն):

Երկրագործութիւնը առաջացնելու զլիսաւոր միջոցներից մէկն է՝ ճանապարհներ շինելը: Արդ, 1869 թւականին, Նապոլէոն III-ի կայսերութեան վերջնութեւր տարում, երկաթուղիներ կային 16.000 կիլոմետրի (մօտ նոյնքան վերստ), մինչդեռ այժմ նոքա կազմում են 32.000 կիլոմետր, — երկու անգամ աւելի: Ո՛վ շինեց: — Հանրապետութիւնը:

Նաւագնաց գետերի տարածութիւնը 1870 թւին 7.300 կիլոմետր էր, այժմ՝ 11.855. ջրանցքների տարածութիւնը էր 3.369, այժմ՝ 4789 կիլ.: Գիւղական կառքի ճանապարհները լրացնելու համար կայսերութիւնը որոշած էր մնսել 841 միլիօն ֆրանկ. հանրապետութիւնը այդ գումարը բարձրացրեց մինչ 1.444 միլիօնի, որ գումարի մեծագոյն մասը հանրապետութիւնը ծածկեց: Այդպիսով Ֆրանսիան ունի այժմ գաւառական-համայնքային ճանապարհներ 560.000 կիլոմետրի:

Բազարները, շաբաթական կամ այլ տօնավաճառների վերայ կարգադրութիւն անողները, նոցա նշանակութիւնը որոշողները կայսերութեան ժամանակ նահանգապետներն էին, իսկ այժմ հանրագլխին ընտրութիւններից բղխած ֆրանսիական զեմստւօները, նահանգական խորհուրդները:

Ո՛վ չի յիշում այն զարհուրելի ասպատակութիւնները, որոնց զոհ գնաց ֆրանսիական վազապահութիւնը ֆիլիստերայի պատճառով. այդ ֆիլիստերայի պատճառովն էր, որ, փոխանակ 56 միլիօն հեկտոյիտր գինու 1877 թւականին, 1886 թւականում հնձեց միմիայն 25 միլիօն հեկտոյիտր. այսինքն 1,128 միլիօն ֆրանկի տեղ ստացեց միայն 501 միլիօն տեղական գինի:

Ֆիլիստերայից առաջացած չքաւորութեան դէմն առնելու համար և վազապահութիւնը կրկին խրախուսելու մօքով, մի խելացի օրէնքի զօրութեամբ, ֆիլիստերայից աւերած տեղերում նոր տնկած հողերը չորս տարով ազատեցին հողահարկից և, Գերմանիայի ու Զւիցերիայի օրինակներով, կազմեցին սեպհական խորհուրդներ (սինդիկատներ), որոնք 1876 թւականից սկսած ամեն տարի մի-մի միլիօն ֆրանկ տէրութիւնից օգնութիւն են ստանում տեղական վազապահութիւնը խրախուսելու համար:

Նաքարի վերայ մաքսը պակասցրւեց 80 Ֆրանկի տեղ՝ 50 Ֆրանկ. շաքարի գինը իջաւ ժողովրդի օգտին: Շնորհիւ դորան՝ 100 կիլոգրամ ճակնդեղից, փոխանակ առաջւայ 6 կամ 7 կիլոգրամի, այժմ՝ սկեցին ստանալ 9,75 կիլոգրամ մաքրած, այսինքն բաժնի-նադի շաքար:

Բայց երրորդ հանրապետութիւնը շատ դործ կատարեց երկրագործական դպրոցների համար: 16 յունիսի 1879 թւականի օրէնքով հիմնեց նահանգական և համայնքային երկրագործական ուսուցումն. այդ տեղերից պրօֆեսսորները շրջում են՝ ժողովրդական ուսումնարանների ուսուցիչներին և գիւղացիներին դասախօսութիւններ կարդալու համար գիւղատնտեսութեան մասին:

Գիւղատնտեսական ուսուցիչների և պրօֆեսսորների ռոճիկը կայսերութեան վերջին տարիներում, 1869 թ.-ին, 33,000 Ֆրանկ էր: Իսկ այժմ — Այժմ 42 անգամ աւելի՝ 736,000 Ֆրանկ:

1876 թւականին հաստատուեց երկրագործական ինստիտուտը, իսկ յետոյ բացւեցին երկրագործական բարձր դպրոցներ Գրիչնօնում, Գրան-ժուանում, Մոնպելիէում, 25 գործնական ուրիշ դպրոցներ, այգեգործական դպրոցը Վերսայլում և 46 ագրօնօմիական կայարաններ — բոլորն էլ տէրութեան հաշւով:

Այս կազմակերպութիւնով Ֆրանսիական կառավարութիւնը հետեւեց առաջին երկու հանրապետութիւններին, որոնցից առաջինը գիւղացիներին յետ դարձրեց հողը, իսկ երկրորդը, 1848 թւականինը, գիտնական երկրագործական ուսուցման ինիցիատիւը տւեց: Նապօլէօն III-ը, ընդհակառակը, կազմակերպեց մի տեսակ արիստօկրատական երկրագործութիւն, իւր ձեռքը զցեց բազմաթիւ մեծ հողեր, որ նա իւր արբանեակներին պարգեւեց: Ներկայ հանրապետութիւնը նապօլէօնի սխալը դրստեց և մանաւանդ մեծ ծառայութիւն արաւ Ֆրանսիական երկրագործութեան՝ 20 օգոստ. 1881 թւականի դաշտահին օրինագրքով (Code Rural):

Ներկայ հանրապետութիւնն է, որ Ֆրանսիայում մտցրել է համայնական ինքնավարութիւնը, ինչպէս որ այժմ կայ մեր մի քանի քաղաքներում քաղաքային ինքնավարութիւն: Համայնքի գլուխը և նորա օգնականները ընտրւում են չորս տարով համայնքի խորհուրդից (մեր դուման). նիստերը հրապարակական են, նիս-

տերի արձանագրութիւնները տպւում են. քաղաքապետը կամ համայնքի գլուխը կարող է ընդունելութեան ծախքերը պահանջել. նա իւր մօտն ունի մի բանալիք զանդակատան և եկեղեցու. նա է նշանակում զիւղական ոստիկանութիւնը: Համայնքի խորհուրդը կարող է արձակել միմիայն մինիստրների խորհուրդով, հանրապետութեան նախագահի ստորագրութեամբ՝ «Պաշտօնական Թերթում» հրատարակւած որոշման համաձայն. նոր ընտրութիւնները հետեւեալ երկու ամիսներում պէտք է կատարեն: Պետութիւնը շատ հազիւ է միջամտում համայնքի իրաւունքների մէջ, որը իւր ինքնավարութիւնը և իւր յատուկ բիւջետը ունի: Նահանգական խորհուրդները, վերջապէս, կարող են իրանց վիճակների սահմանների մէջ երկաթուղիների և ձիաքարշների համար կոնցեսսիաներ տալ և իրանք են ըստուգում իրանց անդամների ընտրութիւնը:

«Համայնքների պաշտօնական Թերթը» բոլոր զիւղական համայնքների վարչութիւններում ստացւում է, պարունակում է, բացի օրէնքներից և դեկրետներից, նաև պարլամենտի նիստերի արձանագրութիւնները. դորանով ամեն մի զիւղացի ձրիապէս կարող է ծանօթանալ իւր վիճակի պատգամաւորի գործունէութեան հետ:

Ահա ա՛յս է Ֆրանսիական ինքնավարութիւնը, որի տեղ ի՞նչ ունէր կայսերութիւնը:— Դորա տեղ կայսերութիւնը ունէր 7-ին յուլիսի 1852 թւականի օրէնքը, որը համայնքի վերայ ամբողջ իշխանութիւնը կայսերական նահանգապետների ձեռքն էր տւել...

Գիւղացուն վերաբերեալ յօդւածը մենք չը վերջացրինք: 1869 թւականին երկրագործական մինիստրութեան բիւջետը միայն 4 միլիօն ֆրանկ էր, իսկ այժմայդ բիւջետը հասնում է 36 միլիօնի:

Վերջապէս յիշենք մի դեռ. ևս չը վճռւած օրինագիծը, որի զօրութեամբ ամեն մի հողագութի զիւղացի՝ 55-երորդ տարիքից սկսած՝ պէտք է տարեկան 300 ֆրանկ պենսիա ստանայ:

Գրողներից մէկը համեմատում է այժման հանրապետականներին այն հին երրայեցիների հետ, որոնք, սամարացիներից սպառնացած, իրանց տաճարը կարողանում էին վերանորոգել միմիայն ծեփիչը մի ձեռքում բռնելով և սուրը միւս ձեռքում: Որ գեներալ Բուլանժէն կանգնեց հանրապետութեան թշնամիների դուռն — այդ երէք Ֆրանսիան նորան չը պիտի ներէ: Կորիւլանն էլ անցաւ վոյս-

ւում են արտել: Նախկին կառավարութիւնները, որոնք բանւորների խմբումներէր լից վախենում էին, չ'խրախուսող օրէնքներ էին տւած: Անցեալ 6-ն յունիսի 1888 թւականի դեկտեմբ, բանւորական ընկերութիւնների կանոնադրութիւնները փոխեցին բանւորների շահերին նպաստող մտքով: Այս րոպէին Ֆրանսիայում կան 80 ալդ տեսակ բանւորական, այսպէս կոչւած, կօօպերատիւ ընկերութիւններ, որոնց կէսը այս վերջին 15 տարւում են հիմնւած: Վերը յիշւած դեկտեմբ առանձին հեշտութիւններ է տալիս բանւորական ընկերութիւններին, որ սօքա իրանց, ի հարկէ, աւելի սուղ միջոցներով քան կապիտալիստները, կարողանան տէրունական շահաւէտ յանձնարարութիւնները կատարել: Ի միջի այլոց աշխարհահանդիսի շինութիւնները կառուցանելու և այլ գործքերի մէջ մասնակցում են բանւորական կօօպերատիւ ընկերութիւններ:

Կործատերից և բանւորներից բաղկացած ժողովներ կան Ֆրանսիայում, որոնք մեծ դեր են խաղում սնտեսական ինդիւրներ վճռելու համար: Այդ ժողովները կոչւում են «բանիմացների խորհուրդներ» (Conseils de Prud'hommes): Նոցա ստեղծողն էր առաջին կայսերութիւնը, իւր մի օրէնքով 1806 թւականի: Այդ օրէնքով, խորհուրդների մէջ պէտք է մասնակցէին աւելի գործատերեր, քան բանւորներ: Երկրորդ հանրապետութեան օրէնքով, 1848 թւականի, այդ խորհուրդները պէտք է կազմէին հաւասար թւով գործատէր և բանւոր անդամներից: Երկրորդ կայսերութիւնը, Նապօլէօն III-ի իշխանութեան ժամանակ, բառ առ բառ արտադրեց առաջին կայսերութեան օրէնքը, որպէս զի գործատէրերի շատութեան պատճառով, խորհուրդների նախագահութեան և քարտուղարութեան պաշտօնները միշտ գործատէրերի ձեռքում մնան: Այժմեան երրորդ հանրապետութիւնը, ընդհակառակը, կրկին մտքեց 1848-ի օրէնքը, որի զօրութեամբ գործատէր և բանւոր անդամները հաւասար թւով պիտի լինին. այդ օրէնքը որոշեց, որ եթէ նախագահը գործատէրերից ընտրէր, քարտուղարը պէտք է բանւորներից լինէր և ընդհակառակը: Բանւորական զրքերը պարտաւորիչ չեն, ազատ են հարկերից և ծառայում են իբր անձնական վկայութիւններ և պէտք է պաշտպանեն Ֆրանսիական բանւորներին օտարների մրցումից: Անցեալ տարւայ Յլօքէի, այսպէս կոչւած, օտար-

կացոց բանակը, զրգուած իւր դէմ արւած յանդիմանութիւնից. բայց նա զոնէ զիջանեց հռովմայեցի կանանց խնդիրքին և յետ կանգնեց իւր ոճիրային պլանից իւր հայրենիքի դէմ: Բուլանժէն էլ ուզում է իւր քէնը հանել իւր թշնամիներից: Ֆլօքէից մի ազնիւ մենամարտութեան մէջ ստացած վէրքը, զօրքի ցուցակներից զուրս զցւելը իւր նախկին զինակիցների ձեռքով, պետական աւագ դատախազից արձակած ձերբակալման հրամանը, պետական դատարանի վճիռը, — այդ բոլորը նորան հանգիստ չեն թողնում: Եւ նա չի բաշտում իւր հայրենիքի թշնամիների փողերով իւր քսակները լքցնել, որ մի օրինական կառավարութիւն ամեն միջոցներով յաղթահարէ: Յաւալի է, ասում է այդ գրողը, որ մի ընդունակ և գործունեաց զենեքալ կարող էր այդքան ընկնել և որ առաջին հանրապետութեան փառաւոր զենեքալների օրինակները՝ Կարնօյի, Մարսօյի, Հօշի՝ անհեռք անցան Ֆրանսիական զօրքի նախկին պետի մօտից:

Ֆրանսիայում երկրորդ նշանաւոր դատակարգը կազմում են բանւորները: Ֆրանսիական ձայնատուների երեք քառորդը գիւղական դատակարգին են պատկանում: Այդ երեւում է արդէն նորանից, որ այդ երկրում կան 36.000 համայնք, որոնցից 27.000-ը այնքան փոքր են, որ նոցանից իւրաքանչիւրում բնակիչների թիւը 1.000-ի չի հասնում: Մնացած 9.000 տեղերում և քաղաքներում բանւորները կազմում են մեծ տոկոս:

Խնդիրը սա է, թէ ներկայ հանրապետութիւնը ի՞նչ է շինել բանւոր դատակարգի վիճակը բարւոքելու համար:

Ֆրանսիայում, մինչ վերջին ժամանակներս, զօրութեան մէջ էր քաղաքացիական օրինադրքի մի յօդածը, որը ծագում էր 1781 թւականից, որի զօրութեամբ դատարանի առջև, բանւորի հակառակ վկայութեան դէպքում, վարձի խնդիրներում գործատիրոջը անպայման հաւատք պիտի ընծայէր: Բանւորների համար այդ վիրաւորի և միասակար յօդածը ջնջւեց հանրապետութեան օրէնքով 8-ին յուլիսի 1880 թ.:

Բոլոր նոքա, որոնք հետևում են սօցիալական օրէնադրութեան

եւրոպական երկիրներում, պիտի գիտենան նաեւ թէ ի՞նչ մեծ սօցիալական խնդիր է բանւոր դասակարգի պաշտպանների պահանջը, որ գործարաններում աշխատանքի տեղաւորութիւնը որոշ չափից չը պիտի անցնէ: Այդ բանի համար մի օրէնք աւելցնելը կարճատեւ հանրապետութիւնը 1848 թւականի. բայց օրէնքի զօրութիւն ստացաւ. նա միմիայն այժմեան երրորդ հանրապետութեան ժամանակ, որը մտցրեց Ծրանսիայում գործարանների վերայ հսկող տեղական մասնաժողովների և բանւորական տեսուչների հաստատութիւնները: Այդ օգտաւէտ և անհրաժեշտ հաստատութեան, այն է բանւորների տեսուչների համար, ներկայ 1889 թւականի բիւջետում նշանակւած է 176.000 ֆրանկ: Այդ տեսուչների պարտականութիւնն է հոգալ, որ կանայք և երեխաները գործարաններում ծանր աշխատանքներ միայն սահմանափակ չափով կատարեն:

Ներկայ երրորդ հանրապետութիւնը մի դարուց դէսը առաջին քայլը համարձակեց անել՝ բանւորներին էմանցիպացիա տալու համար: 1884 թւականի օրէնքով, ներկայ մինիստր-նախագահ Տիրարի օրինադրի համաձայն, բանւոր դասակարգը չափահասութեան իրաւունքները ստացաւ: Այդ օրէնքի համաձայն, բանւորները կարող են դասակարգային ընկերութիւններ, այն է՝ սինդիկատներ կազմել՝ բոլորովին ազատ, առանց կառավարութիւնից նախապէս թոյլտուութիւն ստանալու. նոքա պարտաւոր են միայն իրանց կանոնադրութիւնը քաղաքային վարչութեանը հաղորդել — ուրիշ ոչինչ: Այդ բանւորական սինդիկատները ունին իրաւական անձնաւորութեան իրաւունքները, կարող են իրանց անդամների համար փոխատու-խնայողական գանձարաններ և գրադարաններ հիմնել, մասնագիտական կուրսեր հիմնել և այլն: Նահանգապետներին ուղղած ներքին գործերի մինիստրի մի շրջաբերականում այդ սինդիկատների մասին, ի միջի պլոց, ասւած է. «Նոքա վայելում են կառավարութեան բոլոր համակրութիւնը և նոցա հիմնողները ամեն անհրաժեշտ տեղեկութիւնները կը ստանան»:

Ահա այդ սինդիկատներն են, որոնց թիւը 1877 թւին 700 էր, իսկ այսօր 2.200:

Եւրոպայում կան բանւորների ընկերութիւններ շահագիտական նպատակով հիմնած: Նոյն տեսակ ընկերութիւններ Ռուսիայում կոչ-

Բայց ոչինչ չ'օգնեց. սեպտ. 22-ին համազգային դատավճիռը կարդացւեց հանրապետութեան վերայ էլ, Բուլանձէի վերայ էլ, բոլոր մոնարխիստների վերայ էլ: Հանրապետութիւնը դուրս եկաւ ընտրութիւններից գերծ ու ողջ, այնպէս՝ ինչպէս կար, միայն մի փոքր էլ աւելի առողջացած:

Ճշմարիտ է, հանրապետութիւնը ոչ մի նոր տեղ ձեռք չը բերեց, բայց այսքան կատաղի և հզօր ընդդիմադրութեան առջև մնալ գրեթէ բոլորովին չը մնասւած՝ դորա համար հարկաւոր էր ունենալ մեծ բարոյական ոյժ, պէտք էր ունենալ խորը արմատներ ժողովրդի մէջ:

Ընտրութիւնները 22-ին սեպտեմբերի (նոր տոմարով) և լրացուցիչ ընտրութիւնները 6-ին հոկտեմբերի տւեցին հանրապետութեան պաշտպան մօտ 365 պատգամաւոր, իսկ հակառակորդներին, հանրապետութեան թշնամի կուսակցութիւններին՝ շուրջ 210 պատգամաւոր, ասել է թէ թշնամիները, չը նայած իրանց բոլոր գործադրած ջանքերին, առաջւանից մի քաջ առաջ չը գնացին:

Ցաւալի է, որ հանրապետութիւնը նմանապէս նոր հող չը գրաւեց և մինչև անգամ մի երկու տեղ էլ կորցրեց. ցաւալի է, որ հանրապետութիւնը կորցրեց իւր մի քանի ակնաւոր և հռչակած պաշտպաններին, որպէս ժիւլ Ֆերրին և որ շատ ուրիշները միմիայն երկրորդ անգամաւ ընտրութիւններին կարողացան վերընտրուել: Բայց այն ահագին և լաւ դիպցիւլինած կօալիցիայի դիմաց ունեցած տեղերը պահպանելն էլ—մեծ քաջագործութիւն էր:

Հանրապետութիւնը դրականապէս վաստակեց միայն մի բան:—Այժմեան հանրապետական պատգամաւորների մէջ արմատականները աւելի քիչ են թւով, քան մինչ այսօր նոքա էին: Դոցա պարագլուխները՝ Կլեմանսօ, Ֆլօբէ քաղաքական հեռատեսութիւնից զուրկ մարդիկ են. իրանց նեղ ծրագիրը առաջ մղելու նպատակով, նոքա միշտ միացել են հանրապետութեան թշնամիների հետ՝ միմիարութիւնները վաշտ գլորելու համար, որի շնորհիւ հանրապետութիւնը վաստակեց անհաստատ կառավարութեան անունը: Ազգի հանրապետական մեծամասնութիւնը այս անգամ ուղեց դոցա պատժել և պատժեց աւելի քիչ թւով արմատականներ ուղարկելով պատգամաւորների ժողովը և զօրեղացնելով չարաւորականների կուսակցութիւնը:

ների օրէնքը, որ այնքան աղմուկ հանեց Արտասահմանում, իսկապէս նոյն նպատակն ունի՝ օտար բանւորներին ներկայութիւնը Ֆրանսիայում պաշտօնապէս վկայել և զորա միջոցով պաշտպանել ֆրանսիական բանւորին արդէն չափից դուրս շատ օտար բանւորներից, որոնք իրանց ապրուստը Ֆրանսիայումն են գտնում:

Սօցիալական օրէնսդրութեան նկատմամբ գերմանականը, որպէս «Մուրճ»-ի ընթերցողներին պէտք է յայտնի լինի, հռչակած է: Գլխավորապէս Բիսմարկի, այսպէս կոչւած, պետական սօցիալիզմի շընորհիւ, Գերմանիան ստացաւ օրէնքներ, որոնց զօրութեամբ ծերացած բանւորները և զործարաններում թշուառացած բանւորները ապահովոււմ են մասամբ տէրութեան, մասամբ զործարանատէրերի հաշուով: Այդ օրէնքները հռչակ ստացան բոլոր լուսաւորւած երկիրներում և մեծ շարժում առաջացրին յօգուտ բանւոր դասակարգի:

Արդ, գերմանականի հետ արժանաւոր կերպով կարող են կանգնել ֆրանսիական օրէնքները նոյն առարկաների մասին:

Մեր բանւորներին ապահովող գերմանական Altersversorgungsgesetz օրէնքի նման հանրապետութիւնը աւել 20 յուլ. 1886 թրւի նշանաւոր օրէնքը, որով հաստատուեց, այսպէս կոչւած՝ Caisse nationale des retraites pour la vieillesse, այսինքն՝ Ժերութեան համար հրաժարւածների ազգային զանձարան: Այդ օրէնքը որոշում է, որ ամեն մարդ կարող է ամենաքիչը մի ֆրանկ պահ տալ բոլոր տէրունական ֆինանսական և պատալին բիւրօներում, որ ծննդեան վկայական ներկայացնելը չի կապւած ոչ մի ծախքերի հետ և որ ամեն բանւոր կարող է ինքը որոշել, թէ 50 տարեկան դառած օրից յետոյ ո՛ր ժամանակից սկսած նա ուղղում է իւր տոկոսները ստանալ: Եթէ բանւորի հետ որ և է դժբաղդութիւն հանդիպէ, նա կարող է ժամանակից առաջ ստանալ իւր պենսիան: 9 ապր. 1881 թւի մի օրէնքով երեխաները կարող են առանց թոյլտուութեան խնամակալների և կանայք՝ առանց զիտութեան իրանց ամուսինների, իրանց փողերը պատալին խնայողական զանձարաններում պահ տալ: Խնայւած գումարները տալիս են 3 տոկոս:

Դժբաղդութիւնների համար ապահովող օրէնքը, որի երկու ինիցիատօրներից մէկը նախկին մինիստր, այժմ հանրապետութեան

նախադաճ Սաղի Կարնօն է, հոգում է վիրաւորած բանւորների համար խելացի և սիրալիր կերպով:

Բանւորների համար կան մասնագիտական ուսումնարաններ, որոնք 17 մայիսի 1888 թւականի դեկրետով զտնւում են երկու մինիստրութիւնների իշխանութեան ներքոյ՝ վաճառականութեան մինիստրութեան և լուսաւորութեան մինիստրութեան: Նահանգական բանւորական-մասնագիտական ուսումնարանների ուսուցիչներին նշանակում են նահանգապետները, համայնքներին՝ համայնքապետները կամ ալլապէս՝ քաղաքադուխները: Այդ բանւորական մասնագիտական ուսումնարանների համար ուսուցիչներ է պատրաստում Սէն-Կլու քաղաքում 1884-ին հիմնած Ecole normale supérieure բարձրագոյն դպրոցը: Երեք մասնագիտական և շատ լաւ ղեկավարող ուսումնարաններ հիմնած են Վիէրզօն, Վուարօն և Արմանտիէր քաղաքներում: 1881 թւականին հաստատուեց Նեւերում Վոպրոց կաթսայադործութեան և երկաթէ մեծ շինութիւնների, 1883 թւականին հաստատուեցին Օբիւսօն, Լիմօժ, Նիցցա և Ալժիրայի Դեյլիս քաղաքներում զարդ-արվեստների մի մի դպրոց (Ecole d'arts décoratifs). Նոյնաժամանակ ստացաւ Բուրժ քաղաքը մի եզեղարվեստների ուսումնարան (Ecole des beaux-arts), Ռուբէ քաղաքը՝ ինդուստրիայի արվեստների ուսումնարանը (Ecole des arts industriels), Հիլ քաղաքը արհեստաւորաց Ecole d'arts et métiers դպրոցը: Ժամագործական դպրոցը Կլիւդեում, հանքային դպրոցը Ալէում, ինդուստրիայի դրպրոցները Անժեր, Շալօն Մարնի վերայ և Էքս քաղաքներում, որոնցից խրաքանչիւրում մօտ 300 աշակերտներ են ուսանում և որոնք վերջին տարիներում բոլորովին նոր կազմակերպւեցին:

Բայց դեռ շարունակենք: 8 օգոստ. 1885 թւի օրէնքով ամեն մի աղքատ հայր, որ 7 որդի ունի, իրաւունք ունի նոցանից մէկի համար ձրի տեղ պահանջել մի առւտրական կամ երկրագործական դպրոցում: Մի օրէնքով 26 փետր. 1887 թւականին բիւժետի մէջ մտաւ 640,000 Ֆրանկի գումարը այդպիսի ձրի աշակերտների ծախքերը հոգալու և բազմազաւակ աղքատ զերդաստաններին պաշտպանելու համար:

Ահա այսքանը, ինչ վերաբերում է բանւոր դասակարգի վիճակի բարւոքման խնդրին:

Հետևեալ անգամ մենք կը շարունակենք այս ուսումնասիրութիւնը, ցոյց տալու համար, թէ ի՞նչ է շինել ներկայ երրորդ հանրապետութիւնը վաճառականութեան համար, դպրոցական գործի համար, զօրքի համար և այլն:

Z.